

gének megismerésére és ábrázolására törekszik; az értelem jelentőségét emeli ki; aktív és harcoss művészet; hatni akar a közönségre. A mai fejlődési szakaszt a művészi kifejezőeszközök változatossága, a haladó hagyományokkal kapcsolatban a „megőrizve túlhaladni” elv alkalmazása, a kritikai szellem és az állandó újítási igény jellemzi: „Én a magam részéről a szocialista realizmust — mondja Aragon, és vallhatjuk vele mi is — *nyílt*, nem dogmatikus irányzatnak tartom, amely lehetővé teszi a művészeknek, hogy ne csak valami elkerített legelőről gazdagítsa önmagát és művészetét, hanem mindenhol, ahol elvei kritikai fenntartásával táplálékot talál.”

Közismert tény, hogy a szocialista realizmus fogalma a köztudatban — mind a pozitív, mind a negatív példák tekintetében — hosszú ideig szinte kizárólag csak a szovjet irodalomhoz kötődött. Az antológia szakít ezzel a leszűkített szemlélet-móddal, s bőségesen merít az európai, ázsiai és amerikai eredményekből, kísérletezésekből is. De búcsút mond annak a korábbi, eléggé nem bírálható gyakorlatnak is, amely a kényes kérdéseket és neveket legtöbbször megkerülte, s az ellentábor véleményét csupán összefüggéseiből kiragadott idézetek formájában ismertette meg az olvasóval.

Az izmusok-sorozat tehát újabb értékes kötetekkel gyarapodott, ezúttal a szó szoros értelmében úttörő jellegű, roppant gazdag anyagot átfogó és sokoldalú történeti olvasókönyvvel, amelynek irodalompolitikai jelentősége sem lebecsülendő, s amelyből legfeljebb azt hiányolhatjuk, hogy egy-két szemelvény — például Aragon *Nevezzük nevükön a dolgokat* c. híres beszédének részlete, vagy Lukács György *Mai szocialista realizmus-a* — nem teljesebb. Köpeczi Béla antológiája elsősorban az „érdeklődők széles körének” kíván képet adni a szocialista realizmus múltjáról és jelenéről, ám azzal, hogy a nyitott és további tanulmányozást igénylő kérdéseket is jelzi, bizonyára újabb esztétikai vitákra, a problémák továbbgondolására, esetleges elhamarkodott ítéletek revidálására ösztönzi majd a szakmabelieket is. (*Gondolat Könyvkiadó, 1970.*)

BENKŐ ÁKOS

VERS

CSANÁDI IMRE: ÖTVEN VERS

Ötven vers jelzi ezúttal Csanádi Imre több mint három évtizedes költői útját: valljuk meg, ritka szigorú válogatás. A szigornak azonban sokkal meggyőzőbben sikerült bizonyítania, hogy a költő mai líránk élvonalába tartozik. A szűkre mért válogatás ugyanis azokat a tulajdonságokat domborítja ki, melyek Csanádi költészetének sajátos természetét jelzik, e költészet mással össze nem téveszthető egyéniségét rajzolják fel az olvasó előtt. E rövid ismertetésnek éppen ezért nem is lehet más feladata, mint az, hogy erről az egyéniségről próbáljon adni vázlatot.

Számomra — mióta kezembe került az *Erdei vadak, égi madarak* című kötet — a modern költészet és az évszázados örökség viszonyának érvényes rendje jelenti Csanádi Imre költészetének újdonságát és egyéniségét, azt a vívmányt, amit költészete hozott. A korai versekben legfeljebb a tárgyias-leíró hang biztonsága, a forma arányossága és az érdeklődés történelmi-közéleti jellege ígerte a későbbi eredményeket. A dunántúli falu életéről, gondjairól, a háborúba, katonaságba kényszerített fiatalok sorsáról, panaszairól tudósítottak ezek a korai versek; anélkül, hogy a „nagy költészet” elragadó hatalma megszólalt volna bennük. (Bár közöttük is volt néhány

szép és ígéretes darab; a *Dudvatűz-re*, az *Öregasszony mulatságá-ra*, a *Berdicsevi nyírfák-ra* gondolok.) Aztán egyszerre — miként a jelentős művek, szinte előzmények nélkül — megszületett a „nagy költészet” első hírnöke, a *Bornemisza Péter*:

*Pörnye kerengett mi országunkon,
 eget beborítván,
 rángó tetemek nyáron nyuvadtak,
 felhőkre vonítván,
 jámbor kegyesek nyúlként inalltak,
 tort ült vala hitvány.*

*Mitévő legyen, nyelvén akinek
 szavak dagadoznak?
 fojtja torkába: oldalán is ki
 sebbel fakadoznak, —
 feltátja száját, félvén is hősén
 támad a Gonosznak!*

Akkoriban — 1955-ben — félreérthetetlen jelentése volt ennek a versnek: a történelmi gondok szorításában vergődő emberről beszélt, s arról a felelősségről és elkötelezettségről, amit a fogalmazás, a költészet kíván meg művelőitől.

A Bornemisza-vers után pedig az *Erdei vadak*, *égi madarak* következett, újra a felelősségtudat vallomása: „Nem pénz, nem rendjel, nem is hír vont engem, / s ha hír, nem akármí, / de hogy érclábon tudjak a zajló / időben megállni... / Nézhessem tisztán, meg ne piruljon / miattam utódom, / s melyből vétettem, nevemre a köznép / el ne komorodjon.” S azután a többi: a *Húzd rá, cigány*, a *Halottvivők éneke* és a *Nyolcasok*. A kor nagy lírai kivirágása — Illyés Gyula, Benjámín László, Juhász Ferenc, Nagy László új versei, Szabó Lőrinc visszatérése — idején is nyilvánvalóvá lett, hogy jelentős költészet született, líránk egy fontos lehetősége találta meg újra sajátos alakzatát.

Ez a lehetőség és alakzat a modern — korszerű — élményvilág és az archaikus forma egybehangzásában öltött testet. Csanádi versei ugyanis egyféle történelmi közérzetre rímelték: a magyar tizenhatodik század szorongását, veszendőségérzését és konok szolgálatvágyát, elkötelezettségét idézték fel. Egy kor vagy egy korstílus idézésének mindig lényegre mutató oka van. Így idézte Ady Endre a kuruc költészetet: saját mondanivalójához és közérzetéhez találta meg benne a kifejezés lehetőségét. S így fordult a népi írómozgalom a XVI—XVII. század világához, művelődéséhez, hőseihez és stílusformáihoz. Németh László tanulmányai az erdélyi emlékirókról: Bethlen Miklósról és Bethlen Katáról, Heltairól, Szenci Molnárról, a vizsolyi bibliáról, drámái Apácairól és Tótfalusiról, Féja Géza *Régi magyarság*-a eligazító jelzéseket kerestek a régi századokban. Ugyanazokat a kérdéseket hallották akkor elhangzani, amikre nekik maguknak is választ kellett adniok. A süllyedés, a szét-szóródás és a megmaradás akkori vitáira fűleltek, s a biztató szót lesték, amely háromszáz év távlatából szólt a huszadik század magyarsága felé. A helyes választ kutatták a „rég magyarság” századaiban, mindegyikük a maga módján: Németh a gondolkodó erő és a történelmi realizmus teljesítményeiben, Féja egy kurucos-kálvinista ideálban. „A régi magyarság — írta Németh László — éppolyan nagy tartály, mint a magyar nép, s a kettőből tulajdonképpen egy vödörrel merhatsz.”

Csanádi Imre valamivel később, de érvényesen és hitelesen csatlakozik a „rég magyarság” eme vallatóihoz. Ő is egy nehéz korszakban tekint vissza a nemzeti történelem válságos, ám hatalmas tartalékokat rejtő korszakába. Ő is a válságok leküzdéséhez remél erőt Bornemisztól vagy a tizenhatodik század prédikátoraitól és énekeseitől. S mivel azok közé a kevesek közé tartozik, akik az irodalomtörténész biztonságával és a költő érzékenységgel vették birtokukba a régi magyar költészet

kincseit (hatalmas antológiája: a *Magyar valóság versei* bizonyítja ezt), fel tudja használni a régiség stílusát, nyelvi alakzatait. Vagyis inkább a korszerű és személyes mondanivaló kifejezésére tudja mozgósítani őket; úgy hogy a régi alakzatok jelentésbeli „aurájával” egészíti ki mai élményeit, kifejeznievalóit. A stílust így a mondanivaló szolgálatába tudta állítani.

A „rég Magyarorság” stílárís és etikái idézése szabta meg tehát a Csanádi-vers leghitelesebb és legszemélyesebb alakzatát. És ez az alakzat jelentkezett azután azokban a költeményekben, amelyek a korról és a nemzeti történelemmel vetettek számot. A Bornemisza-vers vagy a *Halottvivők éneke* után leghangsúlyosabban talán *Az 56-os évre* soraiban. E vers a régi panaszló krónikák, krónikás siratók hangját követi, előde talán Ady nagy verse: a *Krónikás ének 1918-ból* lehetne. Ugyanaz az „epikus” hang, ugyanaz a fokozatosan emelkedő fájdalom szólal meg itt, mint korábban a világháború vérengzését krónikába szedő Adynál. A szörnyűségek láncolata az árvíztól-földrengéstől a Fertőbe fulladt csecsemők képéig emelkedik. Ady kilátástalan keserűséggel fejezte be a maga versét: „Halálmezőkön bitófák épülnek, / Nagy tetejükre kövér varjak ülnek, / Unják a hullát, el s vissza-röpülnek, / De az emberek meg nem csömörülnek.” Csanádi másként zárja le a krónikát: a nemzet élet-erejéhez, a jövődöhoz és a történelemhez fellebbez, reménykedik:

*Énekem, sajtó ének,
maradj meg töredéknek,
ne a bosszút — elég volt! —
ne költögesd a tébolyt:*

*idézz oldó jövődöt,
versbeli víg esztendöt,
kikeletet: e kis nép
ontson virágot ismét,*

*süppedező sírokra,
ifjú menyasszonyokra —
neve, a virtussal-ékes,
felnőjön az Emberiséghez.*

Az 56-os vers a reménykedés — az újrakezdés és a kiegyenlítődés — szólamával zárult tehát. És ez a szólam hangzott fel azután a hatvanas évek néhány súlyos versében: a *Hazát keresőben* és az *Egy hajdani templomra* soraiban. Az utóbbi költemény ugyanazt a „rég Magyarorságot”, prédikátori szellemet idézte fel, mint korábban a Bornemiszára hivatkozó sorok. A régiség ébresztését azonban most a bizalom szövi át: Csanádi a protestáns erényeket — a helytállást, a konok hitet, a hűséget — állítja példa gyanánt: azokat az erényeket, melyek a török és német csapásai alatt vérző országban is megtartották a nemzetet. A *Hazát keresőben* pedig azt a szólamot hozza, amit az *Erdei vadak...* csendített fel éppen tíz évvel e vers születése előtt: az elkötelezettségről és tisztességről beszél. De most ez a szólam is több bizalmat, belső békét sugall: „Diadalát, harácsot kinevetek, / de végzem, amit végezhetek: / a tisztességért, becsületért, / gyerekeimért és öregeimért, / elgyöngülésemben oltalomért, / oltalmas karok közt nyugodalomért.” S végül ez a bizalom válik történelmi — a nemzeti sorsot és fennmaradást érintő — reménységgé az *Észtek* soraiban. Csanádi egy kis népről beszél, amely önmagát őrizve dacol az idővel, a porlasztó-mállasztó történelem hullámaival, és szorgalomból, okosságból és hűségből épít gátat a pusztulás ellen:

*Feketén bömböl a Fátum:
Jaj minden apró népnek!*

Nem felelnek az észtek,
teszik a dolgukat:
gátat vonnak a szorgalomból,
gátat vonnak a józanságból,
gátat vonnak áradó énekekből,
épitik magukat parttá.

Ezekben a sorokban válik foghatóbb és tárgyyszerűbb bizalommá az a történelem-filozófiai fellebbezés, melyet az 56-os krónika fogalmazott.

Ezek a versek bontakoztatják ki az olvasó előtt Csanádi Imre költészetének arcvonásait. Van azonban ennek az arcnak egy olyan vonása is, amire általában kevesebb figyelem jut. Csanádi néhány újabb — a hatvanas évek második felében írott — versére gondolok. Ezek a versek a modern ember filozófiai közérzetéről vallanak. A kor kínzó élményei, felismerései Csanádit is megvallatták, s az emberiség általánosabb — vagy az ember ontológiai helyzetét érintő — kérdéseire ő is elvontabb feleletet adott. Ő is átélte azokat a dilemmákat, amelyek a modern tudományban, elsősorban a természettudományban tájékozódni igyekvő embert vallatják. Mindenekelőtt a *Csillagforgó* című vers hordozza ennek az élménynek a következményeit. Mióta a kozmológia tudományos felfedezései, a csillagászat és az űrhajózás eredményei közismertté váltak, nem csupán néhány szkeptikus bölcs, hanem egyre több gondolkodó s helyét kereső ember méri össze a kozmosz nagyságát az emberi lét esetlegességével. A „csordákban örvénylő csillagok”, a „törvényeink pókhálórácsán átrobogó táltoslovak” (Csanádi lidérces metaforái ezek): a világegyetem és a „férgyeknél nyomorultabb” ember szembesítése kínzó bizonytalanságot, keserű relativizmust okoz; e szembesítésben törpének érzi magát az ember, s nyomorult komédiának látja a történelmet. Csanádi, mint a modern filozófus költők már annyiszor, e kiábrándító számvetés terhétől akár bennünket megszabadítani, mikor az emberi küzdelem, sors s az emberiség hatalmas vállalkozása: a történelem értelmét, méltóságát keresi, s hitet tesz az ember küldetése, igaza mellett.

E belső küzdelem, s e humanista válaszdadás alakítja ki azt a költői-emberi tartást, mely Csanáditól eddig sem volt idegen, s melyben veszélytudat és elszántság, tragikus tépettség és munkára, küzdésre vállalkozó felelősségérzet találkozik.

A *Csillagforgó* jelentős vers, s azt ígéri, hogy Csanádi Imre lírája új távlatok felé lép, a költő intellektuális és elvont problémák megoldására vállalkozik. Rapszodikus szerkezete, lázas irama formailag is új elemeket jelent, noha ezeknek még itt-ott ki kell forraniuk: mintegy szintézisbe kell kerülniük a költő tömör fogalmazásával, kemény vonalú képeivel. Az a hagyomány, amely Csanádit felnevelte, nem birkózott a bölcelet elvont fogalmaival. Most talán, mások mellett, az ő lehetősége és feladata is, hogy összhangot teremtsen a régiségtől ösztönzött, tárgyias költőiség — azaz eddigi értékei — és a modern ember filozófiai nyugtalanságának kifejezése között. Olyan feladat ez, amely konok munkát kíván, de rangot ad. (*Szépírodalmi Könyvkiadó, 1970.*)

POMOGÁTS BÉLA

FODOR ANDRÁS: MÁSIK VÉGTELEN

„Szép, hogy akármi messzire csatangol, egyszercsak újra megleli az ösztön a hazahívó szellem határát.” E horatiusi hangvételű versrészlet (*Berzsenyi*) nem különleges értéke miatt idézzük, inkább versalkotó pallérozottságának egyik példájául, ha tetszik, helyrajzi jelölésként dunántúliságára, mely latin kultúrájával, etnikai sajátosságaival elidegeníthetetlen bázisa volt és marad Fodor András vers-